

YORUM / COMMENTARY

Yayın Geliş Tarihi / Received: 21.06.2024

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 10.08.2024

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Demiralp, Oğuz., "Filistin Sorunu ve Uluslararası Yargı". *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 25, (2024): 17-26.

FİLİSTİN SORUNU VE ULUSLARARASI YARGI

Oğuz DEMİRALP

(E) Büyükelçi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8057-4394>

Öz: *Uluslararası ilişkilerin iki temel model üzerinden şekillendiği argümanı sunulabilir. Birincisi, devletler arası güç ilişkilerine dayalıken, ikincisi hukuk düzenine dayanır. Tarih boyunca birinci model egemen olmuş, ancak özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ikinci modele geçiş çabaları artmıştır. Bu süreçte Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası örgütler kurulmuş, uluslararası hukuk alanında önemli adımlar atılmıştır. Ancak, İsrail ve Filistin sorunu üzerinden görülen uygulamalar, uluslararası hukukun yetersiz kaldığını göstermektedir. İsrail, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamamakta, ABD ise bu durumu desteklemektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Adalet Divanı gibi kurumlar, bu tür sorunların çözümünde etkin rol oynamaya çalışmaktadır, ancak yeterli desteği bulamamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Hukuk, Birleşmiş Milletler, İsrail, Filistin*

THE PALESTINE ISSUE AND INTERNATIONAL JUDICIARY

Abstract: *It can be argued that international relations are shaped by two basic models. The first is based on power relations between states,*

** <https://doi.org/10.54842/ustich.1530808>

while the second is based on the rule of law. The first model has been dominant throughout history, but efforts to transition to the second model have increased, especially after World War II. During this process, the United Nations and other international organizations were established, and important steps were taken in the field of international law. However, the practices seen in the Israel and Palestine problem demonstrate that international law is inadequate. Israel does not implement the United Nations Security Council resolutions, while the United States supports this position. Institutions such as the International Criminal Court and the International Court of Justice try to play an active role in resolving such problems, but they do not find sufficient support.

Keywords: *International Relations, International Law, United Nations, Israel, Palestine*

Uluslararası ilişkilerin biçimlenmesi bakımından iki uç model bulunduğu öne sürülebilir. Birbirine karşıt olan bu uç modellerin birincisi devletler ve diğer aktörler arasındaki kuvvet ilişkileriyle oluşur. İkinci model ise hukuka dayalı düzendir. Birinci modelde kuvvet adaleti yapar (might is right) , ikincisindeyse adalet kuvvettir (right is might). Uluslararası ilişkilerde yüzyıllarca birinci model egemen olmuştur. Dünyada barışçıl düzenin kurulması uluslararası ilişkilerin ikinci uca doğru evrilmesini gerektirmektedir. Nitekim özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası toplumun bu yöndeki çabaları artmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere çeşitli uluslararası çeşitli örgütler kurulmuş, uluslararası hukuk alanında önemli adımlar atılmıştır. Kuramsal düzeyde, barışçıl bir dünya kurulması için güçlü bir uluslararası hukuk alt yapısının oluşturulmuş olduğu bile söylenebilir.

Ne var ki, bu hukuki alt yapı, gerçekliğin sınamasıyla sık sık karşılaşmaktadır. Uluslararası hukuka bakılarak çözülebilecek birçok sorun ilgili devletlerin ve diğer aktörlerin kuvvete dayalı adalet tercihleri nedeniyle ağırlaşabilmektedir. Hal böyle olunca, uluslararası hukuka ve BM gibi uluslararası kuruluşlara duyulan inanç ve güven zayıflamaktadır. Bu tür sorunların en keskin örneği Filistin sorunudur. İsrail'in 1948 yılında alınan bir BM kararı yoluyla kurulmuş, aynı kararda bir Filistin devletinin de kurulmasının öngörülmüş olması nedeniyle bu sorun, uluslararası hukuk açısından 75 yıldır süren acılı bir ironi haline gelmiştir.

Uluslararası hukuk üreticisi olarak BM Güvenlik Konseyi (BMGK) Filistin konusunda kararlar almamış değildir. Örneğin 1967 yılında İsrail'e, o yılki savaşta işgal ettiği topraklardan çekilmeyi buyuran 242 sayılı kararı kabul etmiştir. Sorunun çözümüne ilişkin önerilerde bu karar hep anılır. 1973 yılında savaşı taraflar arasında ateşkesi yapılmasını buyuran 338 sayılı karar da önemlidir. İki devletli çözümü teyidi öngören 1397 (2002) sayılı karar da bir kilometre taşıdır. İsrail'in işgal ettiği bölgelerde zorla yerleşim yaratma etkinliklerini yasaklayan 2334 (2016) sayılı kararın ne kadar önemli olduğunu anlatmaya gerek yoktur. Gel gelelim, bu kararların hiçbiri uygulanmamıştır İsrail. Onu uygulamaya zorlayacak ek kararları da BMGK alamamıştır. İsrail'in BMGK'nin uluslararası hukuk niteliğindeki kararları uygulamamasının temel nedeni ABD tarafından korunup kollanmasıdır. ABD İsrail'in hukuk dışı politikalarına karşı BMGK'nin daha ileri kararlar almasını da, almış olduğu kararların uygulanmasını sağlamasını da BMGK'nin veto hakkı bulunan üyesi

olarak önlemiştir. Başka bir deyişle, ABD, İsrail konusunda hukukun değil kuvvetin ağır bastığı bir çizgi izleye gelmiştir. ABD, hoş görülemez şekilde, İsrail'i hukuk üstü bir konuma taşıyan bir politika izleyerek uluslararası hukukun saygınlığını, inandırıcılığını, gücünü zedelemiştir. Böylece demokrasi, hukuk ve insan hakları alanlarında kendi inandırıcılığını da uluslararası ilişkiler açısından büyük ölçüde yitirmiştir.

ABD / İsrail ikilisinin kuvvet üstünlüğüne, dolayısıyla keyfilige dayanan bu tavrına karşı uluslararası hukuk açısından tepkiler ancak son yirmi yıldır gelişebilmektedir. Bu çerçevede Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) başvuru alanları iki yetkili kuruluş olmuştur.

2003 yılında İsrail'in işgal altındaki topraklarda ve Doğu Kudüs'te sözde kendini korumak üzere duvar inşa etmesi BM Genel Kurul'unda ele alınan bir gelişme olmuştur. 8 Aralık 2003 tarihli ve ES – 10/14 sayılı kararıyla BM Genel Kurulu, İsrail'in böyle bir duvarı inşa etmesinin hukuki sonuçlarının (consequences) neler olduğu hakkında UAD'den tavsiye niteliğinde görüş (advisory opinion) sormuştur. UAD görüşünü 9 Temmuz 2004 tarihinde açıklamıştır. UAD işgal altındaki bölgelerde duvarın yapımını uluslararası hukuka aykırı bulmuş ve bu hukuk dışı duruma derhal son verilmesini, Filistinlilerin uğradıkları zararların giderilmesini istemiş, BM Genel Kurulu ile Güvenlik Konseyi'ni harekete geçmeye çağırmıştır. UAD, ayrıca, duvarın Filistin topraklarının bir kısmını ilhak amacını taşıdığı, Filistinliler üzerindeki olumsuz etkilerini de kararda belirtmiştir. Tahmin edileceği üzere, UAD'nin bu tavsiye görüşü İsrail tarafından yok sayılmış, Filistinlilerin "Apartheid duvarı" dedikleri ayırıcılık ve işgal anıtı uluslararası toplum ve hukuka karşın ayakta kalmıştır. 'Barışa karşı yapılmış duvar' da denebilir.

BM Genel Kurulu, 30 Aralık 2022 tarihinde, "İsrail'in, Doğu Kudüs dâhil işgal altındaki Filistin toprağındaki politikaları ve uygulamaları" başlığını taşıyan 77 / 247 sayılı bir karar almıştır. Filistin sorununun bütün yönlerine uzanan kapsamlı bir karardır bu. İsrail'in sivil halkına yönelik militan ve silahlı grup saldırıları da anılan kararda kınanmıştır. Kararın önemli ögesi, İsrail'in Filistin topraklarını işgalinin, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ihlal etmesinin, Kutsal Şehir Kudüs'ün statüsünü, demografik yapısını değiştirmesinin, ayırıcı mevzuat ve uygulamalarının hukuki sonuçlarının neler olduğuna dair tavsiye niteliğinde görüş istenilmesidir.

2023'ün Ocak ayında BM Genel Sekreterinin söz konusu kararı UAD'ne iletilmesiyle başlayan UAD'ından görüş alma sürecinde ilk oturum 19 / 20 Şubat 2024 tarihlerinde yapılmıştır. Söz alan devletlerin çoğu İsrail'in Filistin'i işgalininin hukuk dışı olduğunu anlatmışlar, UAD'nından bu yönde bir karar beklediklerini dile getirmişlerdir. Buna karşılık, ABD ve Macaristan gibi birkaç ülke İsrail'in kendini savunma ve güvenlik sağlama hakkını öne sürerek işgali mazur göstermeye çalışmış, işgalin ancak müzakereler sonucunda sona ermesi gerektiğini iddia etmişlerdir UAD'nin süreci ne zaman sonuçlandıracağı belli değildir.

UAD'nda Filistin konusunda İsrail'e karşı ilk dava ancak Güney Afrika'nın 29 Aralık 2023 tarihinde yaptığı başvuru üzerine açılmıştır. Söz konusu başvuru BM'nin "Soykırımı önleme ve cezalandırma Sözleşmesinin" Gazze bandında uygulanması konusunda yapılmıştır. Güney Afrika, ezcümle, İsrail'in Gazze'de yaptıklarının soykırım boyutlarına eriştiğini, böylece anılan sözleşmenin ihlal edildiğini, Divan'ın bu konuda bir karar varana dek soykırımın daha da artmasının önüne geçecek geçici önlemler belirlemesi gerektiğini öne sürmüştür.

UAD, dosyayı işleme sokmakta gecikmemiş, 26 Ocak 2024 tarihli buyruğunda, Güney Afrika'nın İsrail'e karşı dava açılması talebini kabul ettiğini açıklamıştır. İsrail'in Gazze'de soykırım suçu işlediği savının inandırıcı bulunarak incelenmeye alınması başlı başına önemli bir gelişmedir. Böylece açılan davanın uzun sürmesi genel beklentidir. Bu arada, İsrail'in işlemekte olduğundan şüphelenilen soykırım suçunu daha ileri boyutlara taşımamasını önlemek amacıyla UAD geçici önlemler buyurmuştur. UAD'nin konuyu değerlendirmesi de, buyurduğu geçici önlemler de tümüyle ilgili Sözleşme sınırları içinde kalmakta, Filistin sorununu siyasal boyutlarını kapsamamaktadır. Bu çerçevede UAD, Gazze'deki Filistinlilerin öldürülmemesi, Gazze ahalisine insani yardım yapılmasının engellenmemesi buyruklarını vermiştir.

UAD yaptırım gücünden yoksundur. BM mantığı ve düzeni içinde UAD'nin uluslararası barış ve güvenlik açısından önemli kararlarının uygulanması için BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesi gerekir. Ancak. ABD'nin İsrail'i kollaması nedeniyle gene BM Güvenlik Konseyi eli kolu bağlı kalmış, İsrail de soykırımsal eylemlerini fütursuzca sürdürmüştür. İsrail'in özellikle Gazze'nin Rafah bölgesini hedef alan büyük bir saldırı yapma planları uluslararası toplumda ciddi endişe yaratmıştır. Bunun üzerine, UAD, 24 Mayıs 2024 günü, İsrail'in Refah'a yönelik askeri harekâtını durdurması ve insani yardımın

akışını hiçbir şekilde engellememesi buyruğunu vermiştir. Ne yazık ki, İsrail UAD'nin bu buyruğunu da kabul etmeyerek, bildiğini okumayı sürdürmektedir.

Filistin sorununun taşındığı ikinci uluslararası yargı organı Uluslararası Ceza Mahkemesi'dir (UCM). Söz konusu yargı organı, kurucu sözleşmesi olan Roma Statüsü'nün 1 Temmuz 2002 tarihinde işlerlik kazanması üzerine faal hale gelmiştir. UCM'nin etkinliği taraf devletler arasında geçerlidir. UCM kişilerin eylemlerini ve sorumluluklarını hedef almaktadır. UCM, kendini, 17 Temmuz 2018 tarihinden itibaren belirli koşullarda saldırı ya da tecavüz suçunu incelemeye de yetkili kılmıştır. UCM'nin bir olayla ilgilenmesi için o olayın taraf bir devletin egemenlik alanında geçmesi ve mahkemeye başvurunun da bir taraf devlet adına yapılması gerekmektedir.

22 Ocak 2009 tarihinde Filistin, UCM'nin Filistin topraklarında yetkili olmasını tanıyan bir açıklama yapmıştır. UCM'nin bu konunun incelenmesini 3 Nisan 2012'de olumlu yönde sonuçlandırmıştır.¹

UCM'nin önüne Filistin konusuyla ilgili olarak gelen ikinci dosya 31 Mayıs 2010'da meydana gelen Mavi Marmara olayıdır. Hatırlanacağı üzere, İsrail askerleri, Gazze'ye insani yardım götürülen Mavi Marmara konvoyuna açık denizde bir baskın yapmıştı. Bu konunun UCM açısından nasıl gelişmiş olduğunu, insani yardım eyleminin düzenleyicisi olan İnsani Yardım Vakfı'nın (İHH) kayıtlarından izleyelim:

“İsraili yönetici ve askerlerin faili oldukları Mavi Marmara'da işledikleri suçlar için 14.05.2013 tarihinde Roma Sözleşmesine taraf olan ve Mavi Marmara gemisinin bayrak devleti olan Komor Devleti adına, Hollanda-Lahey'de bulunan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)'ne başvurulmuştu. Dosyaya Roma Statüsüne taraf olan Kamboçya ve Yunanistan'da taraf olarak eklenmişti.

“UCM Savcılığı, İsrail'in savaş suçu işlediğini, İsrail'in Gazze üzerindeki etkin kontrolü devam ettiği için İsrail Gazze'de işgalci statüsünde olduğunu, Gazze Özgürlük Filosunda yer alan tüm katılımcılar, uluslararası hukukta korunan siviller statüsünde olup İsrail

1 “FİLİSTİN TOPRAKLARINDA ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ'NİN YARGI YETKİSİNE İLİŞKİN 2021 TARİHLİ KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ”, Hukukçular Derneği, 2021, <https://hukukcular.org.tr/filistin-topraklarinda-uluslararası-ceza-mahkemesi-nin-yargi-yetkisine-iliskin-2021-tarihli-kararin-degerlendirilmesi/>.

askerleri, yolcuların sivil olduğunu bildiği halde, saldırıyı gerçekleştirdiğini kararlaştırmıştı. UCM Savcılığı bu tespitleri sıralarken İsrail'in meşru müdafaa tezlerini tartışmaya değer bulmadığına değinmiş ve "hayatını kaybedenlerin otopsi raporları değerlendirildiğinde; baştan, ayaklardan, boyundan defalarca vurulduklarını ve en az 5 kişinin bitişik atış mesafesinden vurularak öldürüldüğünü" belirtmişti.

"Savcılık aynı zamanda bu suçlarda mağdur olan ve ölen sayısının UCM'nin yargı yetkisine girecek oranda yoğun olmadığı ("GRAVITY" ilkesi) gerekçesiyle soruşturma yetkisinin bulunmadığına karar vermişti."²

Popüler siyaset bilimci Norman G. Finkelstein, UCM'nin Mavi Marmara dosyasını ele alışı konusunda *Suçluyorum* (I Accuse) başlıklı bir kitap³ yazmıştır. Finkelstein bu kitabında UCM başsavcısı Fatou Bensouda'yı İsrail'i kayırmakla suçlamaktadır. Finkelstein söyleşi ve konferanslarında eleştirilerini sürdürmektedir.

Kanımcıca, UCM'nin olaya mesafeli kalmasının bir nedeni de BM çerçevesinde olayla ilgili olarak iki ayrı sürecin işletilmiş olmasıdır. Birinci süreç, Cenevre'de BM İnsan Hakları Konseyi'nin atadığı bağımsız bir Veri Toplama Komisyonunun yaptığı araştırmadır. İkinci süreç New York'ta Türkiye ve İsrail'in katılımıyla kurulmuş olan başka bir komisyonun faaliyetidir.

Bu iki komisyonun yaptıklarının karşılaştırılmasını Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal'ın kaleminden okuyalım:

"Bağımsız Veri Toplama Komisyonu tarafından hazırlanan raporda, özetle; Gazze Şeridi'nin işgal altında olduğu, ablukanın hukuka aykırı olduğu, Gazze'deki sivil halkı topluca cezalandıran ablukanın bu hâliyle sürdürülemez olduğu, İsrail'in hukuka aykırı ablukayı korumak amacıyla açık denizde gerçekleştirdiği müdahalenin uluslararası hukuk kurallarını ihlâl ettiği ve BM Andlaşması'nın 51. maddesi kapsamında meşrû müdâfaa olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığı, güvenlik temelinde İsrail'in uyguladığı ablukanın ve İsrail askerlerinin

2 "Mavi Marmara Davası", İHH İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı, erişim 09 Ağustos 2024, <https://ihh.org.tr/mavi-marmara-davasi>.

3 "I Accuse! - Norman Finkelstein: 9781682192276 - AbeBooks", erişim 09 Ağustos 2024, <https://www.abebooks.com/9781682192276/Accuse-Norman-Finkelstein-168219227X/plp>.

yardım konvoyuna yönelik eylemlerinin gerek insan hakları hukuku gerekse insancıl hukuk açısından ihlaller içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna mukâbil, 2 Ağustos 2010'da BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon'un talimatıyla oluşturulan "Soruşturma Paneli" tarafından hazırlanan raporda, tamamen aksi yönde tespitlere yer verilmiştir. İhtivâ ettiği bulgu ve ulaştığı sonuçlar itibarıyla İsrail tezlerini benimsediği görülen Palmer Raporu'na göre, İsrail'in güvenlik gerekçesiyle deniz ablukası uygulaması, BM Andlaşması 51. maddesine göre meşrû müdâfaa niteliğinde olup uluslararası hukuka uygundur. Bu bağlamda İsrail askerlerinin gerçekleştirdiği eylemler, meşrû müdâfaa kapsamında mütâlaa edilmelidir."⁴

Daha sonraki gelişmelerden anlaşıldığına göre, Türkiye'nin görüşleriyle uyumlu Cenevre raporu yerine İsrail'in görüşlerine yakın New York raporu tercih edilmiştir. Hukuki değil siyasi bir yaklaşımı yansıtan bu tercihin sonucunu İsrail'in diplomatik bir başarısı olarak görmemek güçtür.

Filistin devleti, Doğu Kudüs dahil işgal altında bulunan Filistin topraklarında 13 Haziran 2014'den sonra işlenen savaş suçlarını UCM'nin soruşturmasını, 1 Ocak 2015 tarihinde yaptığı bir deklarasyon yoluyla istemiştir. 1 Nisan 2015 tarihindeyse Filistin, hukuki bir adım daha atarak, Roma Statüsü'ne taraf olmuştur. Filistin'in başvurusunun incelenmesi çeşitli usûl nedenleriyle uzun sürmüştür. Nihayet, 20 Aralık 2019 tarihinde UCM savcısı, soruşturma açılması için gerekli koşulların karşılandığını, konunun çeşitli boyutları olması nedeniyle UCM'nin coğrafi yetki alanının bir kez daha yargıçlarca (üç yargıçtan oluşan heyet) incelenmesini talep etmiştir. Değişik taraf devletlerden gelen görüşleri de içeren bu inceleme sonucunda Savcı 3 Mart 2021 tarihinde Filistin'deki durumu soruşturmak kararı verdiğini açıklamıştır. Halen bu süreç içindeyiz.

Son Gazze olayları başlayınca, 17 Kasım 2023 tarihinde, Filistin, Güney Afrika, Bangladeş, Bolivya, Komor Adaları, Cibuti, Şili ve Meksika UCM'ye başvurarak bir bakıma süreci yoğunlaştırmasını istemişlerdir. Dolayısıyla UCM'deki Filistin dosyası iyice kabarmıştır.⁵

4 Ahmet Hamdi Topal, "ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN MAVİ MARMARA KARARI VE KARARIN ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2015): 481-508.

5 "Application instituting proceedings and request for the indication of provisional measures" (INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE, 17 Kasım 2023), <https://www.icj-cij.org/node/203446>.

Ancak son dönemde UCM Savcısının Gazze olayları üzerinde odaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 20 Mayıs 2024 günü, UCM Savcısı Hamas tarafından Yahya Sinwar, Mohammed Diab İbrahim Al – Masri ile İsmail Haniyeh, İsrail tarafından da Benjamin Netanyahu ile Yoav Gallant için tutuklama kararı alınmasını talep etmiştir. Dosya, UCM usüllerine göre, üç yargıçtan oluşan Yargılama Öncesi Oda'dadır. Bu satırların yazıldığı sırada henüz odadan bir karar çıkmamıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi, Filistin sorunu iki temel uluslararası yargı kurumunun gündeminindedir. Hukuka dayalı uluslararası düzen anılan yargı kurumlarından çıkacak kararların uluslararası toplum tarafından kabul edilmesini ve uygulanmasını gerektirmektedir. Ancak, ABD'nin, İsrail'in ve Macaristan gibi birkaç destekçi devletin uluslararası hukuku nerdeyse yok sayan tavırları nedeniyle uluslararası toplum yaşamsal bir sınavla karşılaşmış durumdadır. Ya kuvvet ya da adalet ağır basacaktır. Filistin sorunu uluslararası hukuka uygun şekilde ele alınmadığı takdirde uluslararası ilişkiler bakımından olumsuz bir emsal teşkil edecek, hukuka dayalı bir uluslararası düzen yerleştirme umutlarını ve çabalarını zayıflatacaktır.

Uluslararası hukukun geliştirilmesi yönünde çok önemli adımlar atılmış bulunmaktadır. Filistin sorunun bize gösterdiği, eğer devletler uluslararası hukuku içselleştiremez ve dış ilişkilerini buna göre yönlendiremezse hukuka dayalı uluslararası düzenin kâğıt üzerinde kalacağıdır.

Kaynakça:

“Application instituting proceedings and request for the indication of provisional measures”. | INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE, 17 Kasım 2023. <https://www.icj-cij.org/node/203446>.

Hukukçular Derneği. “FİLİSTİN TOPRAKLARINDA ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ’NİN YARGI YETKİSİNE İLİŞKİN 2021 TARİHLİ KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ”, 2021. <https://hukukcular.org.tr/filistin-topraklarinda-uluslararasi-ceza-mahkemesinin-yargi-yetkisine-iliskin-2021-tarihli-kararin-degerlendirilmesi/>.

“I Accuse! - Norman Finkelstein: 9781682192276 - AbeBooks”. Erişim 09 Ağustos 2024. <https://www.abebooks.com/9781682192276/Accuse-Norman-Finkelstein-168219227X/plp>.

İHH İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı. “Mavi Marmara Davası”. Erişim 09 Ağustos 2024. <https://ihh.org.tr/mavi-marmara-davasi>.

Topal, Ahmet Hamdi. “ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN MAVİ MARMARA KARARI VE KARARIN ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2015): 481-508.